

Türklerin Karadeniz'e Çıkışında Vezirköprü-Havza-Ladik Hattının Önemi

The Importance of The Vezirköprü-Havza-Ladik Route in Turks' Accession to The Blacksea

İbrahim TELLİOĞLU

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim
Fakültesi Orta Öğretim Sosyal Alanlar
Eğitimi Bölümü
telliogluibrahim@gmail.com

ÖZET

Samsun'un güneyindeki Canik Dağları, sahil şeridi ile iç bölgeyi birbirinden ayırır. Amisos kolonisinin kurulmasından itibaren Karadeniz sahilinde iç kesimle tek bağlantısı olan yer olarak ün kazanan Samsun'un güvenliği için Vezirköprü-Havza-Ladik hattı büyük önem taşımaktadır. Hititler devrinde ortaya çıkan bu stratejik önemin yanı sıra Amasya'ya ulaşan yollar üzerinde bulunmaları sebebiyle Ladik ve Havza, İstanbul'dan Mezopotamya'ya varan güzergahtaki kilit noktalardan birisi olması sebebiyle de Vezirköprü büyük kıymet kazanmıştır. Bu hattı kullanarak Karadeniz'e ulaşmak için çaba gösteren her topluluk gibi Türkler de Vezirköprü-Havza-Ladik koridoruna gereken önemi vermişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Samsun, Vezirköprü, Havza, Ladik, Türkler

ABSTRACT

The Canik Mountains located in the south of Samsun separates the coastal line from the inner regions. The Vezirköprü-Havza-Ladik route is of strategic importance for the security of Samsun known as the only city in the coastal Black Sea having a connection with the hinterland since the establishment of the Amisos colony. Apart from this strategic importance of Samsun first appearing in Hittite's era, Ladik and Havza, for their location on the road to Amasya and Vezirköprü, as a key strategic position it holds on the route from İstanbul to Mesopotamia, are also strategically important. Turks have fully been aware of this strategic importance as others trying to reach the Blacksea through this route were.

Keywords: Samsun, Vezirköprü, Havza, Ladik, Turks

Anadolu'nun yerleşim tarihi incelendiğinde her bölgenin farklı zaman dilimlerinde iskâna açıldığı görülür. Coğrafi şartlar, iklim ve bitki örtüsünün en elverişli olduğu merkezlerden diğer bölgelere doğru bir yayılma, insanlık tarihindeki en yaygın yerleşme türüdür. Bu şartlar Anadolu'da da yerleşmenin evrimini belirlemiş ve ilk uygarlık izleri Fırat, Dicle, Kızılırmak gibi önemli su kaynakları çevresinde ortaya çıkarken diğer yerler daha geç dönemlerde yerleşime açılmıştır. Karadeniz bölgesi de bu bakımdan ülkenin en eski yerleşim merkezlerinden bir kısmını bünyesinde barındırmış, Kızılırmak boyunca uzanan alanda Anadolu'nun en eski uygarlıklarına ev sahipliği yapmıştır.

Karadeniz bölgesine yerleşmeyi düşünen toplulukların buraya göç ettiği coğrafya ve yerleşme sebepleri, iskânın şeklini ve yörenin hangi merkezlerinin önem kazanacağını da belirler. Mesela Karadeniz’de ticaret kolonisi kurmak için gelen topluluklar açısından sahil kesimi kıymetlidir. O sebeple koloniciler için sahil ile ardındaki dağların arasındaki dar koridorlar yeterlidir. Ticaret merkezlerinin güvenliği esasında jeopolitik duyarlılığa sahip bu topluluklar için bölgenin diğer kesimlerinin fazla bir anlam ifade ettiğini söylemek pek mümkün değildir. Grek koloniciler (Drews 1976-Boardman 1962-1963) ya da Ceneviz ve Venedikliler (Bratianu, 1929- Primaudaie, 1848-Mévil, 1856-Balard, 1989-Karpov, 1986) için kıynın ardındaki bölgenin çok bir anlam ifade etmediği, sahile ve iç kesime yaptıkları eserlerden/yatırımlardan kolayca anlaşılabilir. Haliyle ticareti engelleyici bir durum olması durumunda ancak çevre güvenliğinin önem kazandığını söylemek mümkündür. Oysa İç Anadolu’dan kuzeye yönelerek Karadeniz’e gelen Urartular ya da Hititler için sahile çıkmanın birinci yolu, güneydeki dağlık bölgeyi ele geçirmektir. Bu gibi toplulukların sahil şeridini ele geçirmeye yönelik baskıları artmaya başladıkça, kıyıdağların de güvenliğini temin etmek için güneyde savunma hatları kurma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Trabzon için Zigana’nın kuzeyinde ve güneyindeki Torul ve Maçka gibi müdafaa merkezleri ilkçağdan itibaren önem kazanmaya başlarken, Samsun için Canik dağlarının güneyindeki geçişi kontrol eden Vezirköprü-Havza-Ladik koridoru kıymete binmiştir (Bryer-Winfield, 1985: 20, 40, 47). Samsun-Havza vasıtasıyla İç Anadolu’ya bağlanan bu hat, aynı zamanda oradan da doğuya yönelerek Mezopotamya’ya varan önemli bir ticaret güzergâhının Karadeniz’e ulaştığı en kısa ve en kolay yoldur (Ramsay, 1960: 27-28).¹ Haliyle doğuda Çin’den çıkıp ipek yolu üzerinden Dicle-Fırat güzergâhından Doğu Anadolu’ya gelen kervanlar oradan batıya ilerleyerek İç Anadolu’ya vardığında kuzeye yönelirlerse, Vezirköprü-Havza-Ladik hattının güvenliğini sağladığı yoldan Samsun limanına çıkar.

Mihridatesler devrinden itibaren kullanılmaya başlayan bir yol vasıtasıyla Ladik’in önemi artmıştır. Bu dönemde Samsun’un güneyindeki yüksek bölgede Terme ile Ladik arasındaki yol vasıtasıyla Amasya’ya, oradan da Zile ve Kayseri’ye ulaşıyordu. Adı geçen güzergâh, Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinin kuzey-güney yolları içerisinde en önemlisiydi (B. C. McGing, 1986: 4) Romalılar zamanında kullanılmaya başlanan yollar ise Vezirköprü ve Havza’nın stratejik değerini artırmıştır. Batısında Kızılırmak, güneyinde Tavşan Dağı silsilesi, kuzeyinde de platoyu Kızılırmak vasıtasıyla denize bağlayan dağlık arazi bulunan bu yol, Vezirköprü’de birbirine bağlanmaktaydı ve İstanbul’dan Batı Karadeniz’e oradan da Fırat nehrine kesintisiz olarak ulaşan sahile paralel büyük yoldu. Amisos kolonisinden güneyde Amasya ve Sivas’a ulaşan büyük yol ise Havza’dan geçmekteydi (Anderson, 1900: 151).

Samsun’un güneyindeki hattın ne zamandan itibaren önem kazanmaya başladığı çok açık değildir. Zira Hititlerin Karadeniz’le bağlantıları tarihçiler için tam olarak çözülemeyen bir vakiadır. Onların Hattuşa merkez olmak üzere

büyük bir devlet kurdukları zamanlarda Karadeniz sahili Gaşkaların denetimi altındadır (Memiş, 1990). Hititlerin en büyük düşmanlarından sayılan bu topluluk sebebiyle sahile fazla yayılmadığı tarihçiler arasında yaygın kanaattir. MÖ. XIII. yüzyılda bütün Kuzey Anadolu'nun Hitit denetimine girdiğine dair günümüze ulaşan çeşitli belgelerden (Czichon- Klinger, 2010: 62) Vezirköprü üzerinden Kızılırmak vasıtasıyla Karadeniz'e ulaşan hattı kullanan Hititlerin bu vasıtayla Karadeniz'e açılmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Hititlerin dinî merkezini Vezirköprü'de arayan bilim adamlarının bu iddiasına dair çeşitli deliller bulunurken², onların sahille olmasa bile en azından Canik Dağlarının güneyindeki kısımla ilgilendiği çok açıktır. Bu şartlar altında Vezirköprü üzerinden Karadeniz'e ulaşan ve kıyının hemen ardındaki dağlık sahanın güneyinin stratejik önemini değerlendiren ilk topluluğun Hititler olduğunu söylemek mümkündür. Hititlerin sahile yayılma çabası, Gaşkaların da güneyden gelen bu baskıyı bertaraf etme gayreti bahse konu hattın stratejik önemi üzerine ilk mücadele sayılabilir.

İlkçağda Karadeniz bölgesine göç eden topluluklar içerisinde Orta Asya'dan gelen iki topluluk, Kafkaslardan güneye inerek Doğu Anadolu'ya ulaşmıştı. Bu bölgedeki devletlere büyük darbeler vuran göçmenler, oradan batıya yönelerek İç Anadolu'ya varmışlardı. MÖ. VIII. yüzyılda bu bölgeye yerleşen Kimmerler Orta Asya'dan yöreye gelen ilk topluluk olarak kabul edilir. Bazı tarihçilere göre bir kısım Kimmer boyları İç Anadolu'dan Paflagonya üzerinden Karadeniz sahiline de çıkmış, Ereğli-Trabzon arasına yayılmıştı (Tarhan, 1984: 111-112). Buradaki Paflagonya tabiri genel itibarıyla Batı Karadeniz için kullanılan bir coğrafi deyimdir, ancak tam olarak nereyi kapsadığı bilinmez. Bazı coğrafyacılar göre bu hattın batısı Bolu'dan başlarken doğu sınırı Boyabat'a kadar uzanır (Blanchard-Grenard, 1929: 62). Eğer Kimmerler Boyabat üzerinden sahile ulaşmışsa bir şekilde Vezirköprü ve çevresinden de geçmiş olmalıdır. Şayet sahile yerleşme daha batıdan gerçekleşmişse ki Ereğli ve Sinop'un alınması sebebiyle batıdan doğuya doğru bir ilerleme olması kuvvetle muhtemeldir ve bu daha mantıklı gözükmektedir, o halde Boyabat'ın daha ilerisinden bir yerden denize ulaşmışlardır. Kimmerleri takiple İç Anadolu'ya ulaşan İskitlerin tıpkı kendilerinden öncekiler gibi Sinop-Trabzon arasına yayıldığı Yunan kaynaklarında yazmaktadır. Sinop'tan batıya uzanan İskit hâkimiyetinin sınırı ise iki yüz kilometreye yaklaşmaktaydı (Koromila, 1991: 33-34). Ancak kaynaklarda bilgi bulunmaması sebebiyle aydınlanmaya muhtaç olan konu İskitlerin sahile hangi güzergâhtan çıktığıdır. Samsun'un İskit yayılması sırasında adının anılmaması ve yerleşmelerinden bahsedilirken öncekilerde olduğu gibi Sinop merkezli olarak bir tarif yapılması Havza'dan sahile ulaşan hattın kullanılmış olması ihtimalini zayıflatır. Muhtemelen Batı Karadeniz'den sahile çıkan İskitler, buradan doğuya doğru yayılmış olmalıdır. Bununla birlikte Ladik'te İskitlerden kalma buluntular ele geçirilmesi (Atasoy, 1997: 19) onların zamanla konar-göçer yaşantı için oldukça uygun olan iç kesime doğru yayıldığını da gösterir.

İlkçağda Samsun'un güneyindeki hatta gösterilen bu ilgi, Türklerin Anadolu'nun siyasî, sosyal ve kültürel yapısını baştan sona değiştirdiği XI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren daha da artarak devam eder. Zira bu hat hem stratejik hem de coğrafi nitelikleri bakımından Türkler için ayrıcalıklı bir mekân olmuştur. Türkler Anadolu'ya girdiklerinde suyollarını kullanarak istikametlerini belirlemişlerdir. Bu yolu kullanarak hem yön bulma kolaylaşmış hem de kalabalık kitleler halinde ilerleme en az sorunsuz şekilde halledilirdi. Haliyle güneyden Karadeniz sahil şeridine ulaşmak istediklerinde Vezirköprü-Ladik-Havza koridoruna sahip olmak isteyeceklerdi.

Türklerin Anadolu'ya göç yolları içerisinde Selçuklular iki güzergâhı kullanmıştır. Kuzeydoğudan Kafkasya, Azerbaycan, Kars-Erzurum-Bingöl yaylası birinci yoldur. Güneydoğudan ise Kuzey Irak-El Cezire güzergâhını yoğun biçimde kullanmışlardır. Kuzeyden gelenler Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesini sağlarken diğerleri Suriye'yi yurt edinmiştir. Buradan batıya doğru geçişte Aras ve Yukarı Fırat vadileri ile Hoy-Bargiri-Ahlat yolunun yanı sıra iki yer daha vardır ki bunlar da Karadeniz bölgesine geçişi sağlamaktadır: Çoruh nehrinin kaynağından Giresun'a kadar uzanan sahil dili ve Çoruh ve Kelkit vadileri. Çoruh'un kaynağından başlayan güzergâh Giresun'dan öteye geçemezken ikincisi bütün Yeşilirmak havzasını kapsadıktan sonra Kızılırmak bölgesine, oradan da Kastamonu, Çankırı dolaylarına kadar ilerlemekteydi (Yinanç, 1944: 185).

Kuzey Anadolu'nun topografik yapısı dikkate alındığında Karadeniz bölgesine yerleşmeye başlayan Türkler için en uygun güzergâh, Çoruh boylarını takip ederek Bayburt'ta ulaşan oradan da Kelkit vadisini takip ederek Şiran-Şebinkarahisar-Koyulhisar'a giden yoldu. Bu yol, Doğu Karadeniz sıradağlarının güneyine düşen yerleşim sahasıydı. Aynı sahanın Canik Dağları'nın güneyine düşen kısmı ise yine Kelkit vadisini takiple Reşadiye-Niksar üzerinden Erbaa'ya ulaşmaktaydı. Buradan sonra Taşova'da Yeşilirmak boylarına ulaşan göç yolu daha da batıya ilerlendiğinde Samsun'un güneyindeki Ladik-Havza-Vezirköprü koridoruna varmaktaydı. Vezirköprü'nün batısında Kızılırmak vasıtasıyla kuzeyde Bafra'ya çıkan güzergâh, daha batıda ise Gökırmak vadisi boyunca Durağan-Boyabat-Taşköprü üzerinden Kastamonu'ya kadar ilerlemekteydi. Karadeniz kıyı dağlarının gerisindeki bu tektonik oluğa yerleşen akarsular boyunca yollar devam etmekteydi, insanlar bu oluk içerisindeki verimli tarım alanlarından yararlanabilmekteydi. İklim şartları da çevredeki dağlık alanlara göre daha uygundu. Dolayısıyla batıya göç için en uygun güzergâh olarak bu hat seçilmişti. Kastamonu'dan sonra başlayan engebeli arazi, Bayburt'tan başlayan bu yolun daha da batıya ilerlemesine engel teşkil etmekteydi. Kızılırmak vadisiyle kuzeyde Bafra'dan denize ulaşan bu hat, Yeşilirmak vadisiyle de Çarşamba'da sahile varmaktaydı. Hattın kara yoluyla Samsun düzlüğüne inmesi Kavak üzerinden gerçekleşirken güneyde İç Anadolu'ya bağlanırken ilk temas kurduğu yer, Merzifon'du.

Konumuza başlık teşkil eden Vezirköprü-Ladik-Havza hattı, Samsun

üzerinden Karadeniz'e açılabilme için hayatî öneme sahip bir koridordur. Sahilin güneyden güvenliği yüksekteki bu üç merkezin elde tutulmasına bağlıdır. Hititlerden itibaren Karadeniz'i İç Anadolu'ya bağlayan güzergâh bu hat üzerinden kontrol edilir. Bu hattın batısında Boyabat'ta çok önemli bir kale inşa edilmiş olup Karadeniz sahilinin güneyinde güvenliği sağlama adına Vezirköprü'nün batısındaki ilk önemli merkezdi. Daha batıdaki Kastamonu ise Selçuklular devrinde uç merkezi haline getirilmekle (Akropolites, 2008: 133) hak ettiği öneme kavuşmuştu. Söz konusu hattın doğusundaki ilk önemli garnizon ise Romalılar devrinde önemli bir askerî merkez olan Niksar'dı. Bu iki yer o kadar önemliydi ki Danişmedliler tarafından ele geçirildiklerinde İmparator İoannes Komnenos sefere çıkarak bu şehirleri tekrar Doğu Roma hâkimiyetine katmak için bizzat harekete geçme lüzumu hissetmişti. 1130'da Kastamonu'yu ele geçirse de kentte tutunamayacak ve kısa süre sonra şehre yeniden Danişmendliler hâkim olacaktı (Niketas Khoniates, 1995: 12). Doğudaki Niksar ise daha Malazgirt savaşı yapılmadan Türklerle Romalıların rekabetine sahne olmuştu. Başa geçer geçmez Türkmenlerin Anadolu'ya yönelik faaliyetlerini büyük bir hassasiyetle takip etmeye başlayan Romanos Diogenes, Niksar'ın zapt edilip yağmalanması üzerine hemen harekete geçerek başında bulunduğu bir orduyla kente gelmişti. Ani bir hücumla şehri ele geçiren Türkmenleri püskürten imparator, Niksar'ı geri almayı başarmıştı (Zonaras, 2008: 126). 1139'da ise bu kez İoannes Komnenos Danişmendlilerin elinden geri almak için Niksar'ı kuşatmış, 1140 başlarına kadar devam eden çatışmalar neticesinde bir şey elde edemeden başkentine dönmek zorunda kalmıştır.³ Bu seferlerden de anlaşılacağı üzere hem Romalılar hem de Türkler, Karadeniz'in güvenliği için hayatî öneme sahip bu hattı elde tutabilmek için büyük çaba sarfetmişlerdir.

Türkler ve Romalılar Karadeniz sahili ve kıyının ardındaki dağların güneyindeki sahayı kontrol etmek için çabalarken meydana gelen çatışmalar sırasında bölgede büyük bir nüfus hareketliliği yaşanmaktaydı. Esasında başta belirtildiği üzere ekonomik önceliklere göre coğrafi hassasiyetler değişirken Karadeniz sahilinde yaşayanlarla dağlık kesimin güneyinde yaşayanlar arasındaki etnik farklılaşma daha kolonizasyon devrinde belirginleşmişti. MÖ. 401'de içerisinde Ksenophon'un da bulunduğu binlerce Yunanlı, Perslere karşı kaybettikleri savaştan sonra Karadeniz üzerinden yurtlarına dönmeye çalışırken Karadeniz sahiline varana kadar pek çok farklı toplulukla karşılaşmıştı. Sahil kesiminde de kolonicilerin yanı sıra bu farklı kökenden halklara rastlamak mümkündü (Ksenophon, 1984: 133, 139, 144, 148, 153, 160). Aynı durum Romalılar devrinde de sürmekteydi. Amasyalı tarihçi, coğrafyacı ve filozof Strabon'un yakından gözlemledikleriyle yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla kıyıdaki koloniciler ile iç kesimlere yerleşenler arasında büyük bir fark ve mücadele vardı (Strabon, 1969: 15-47).

Strabon'un yazdıklarından neredeyse bin yıl sonra aynı mücadele bir kez daha tekrarlanacak, Romalılar, yeni bir göç dalgasıyla uğraşmak zorunda

kalacaktır. Bizans kaynaklarındaki bilgilere göre XI. yüzyılın sonlarına doğru Kızılırmak-Yeşilirmak boylarındaki Hıristiyan halk yerlerinden ayrılmaya başlamıştı. Türk baskısı o kadar yoğunlaşmıştı ki İmparator Mikhail Dukas halkı deniz yoluyla başka yerlere nakletmek dışında bir çare bulamamıştı (Vryonis, 1971: 160). Bizans kaynaklarına açıkça yansıyan bu değişim ve dönüşüm, Malazgirt savaşından sonra gelişmelerin ne kadar baş döndürücü bir hızda yaşandığını, Karadeniz bölgesindeki Türk yerleşiminin ne derecede etkili olduğunu gösterir niteliktedir. Son derece muteber bir kaynağa göre surlarının şöhreti sebebiyle alınmaz diye bilinen Trabzon bile Malazgirt savaşının hemen ertesinde Türklerin eline düşmüştü. Başka bir kaynaktan teyit edilmese bile imparator Aleksios Komnenos'un kızı olması sebebiyle yanılma ihtimali son derece az olan Anna Komnena'ya bakılırsa Trabzon üç yıl boyunca Türklerin elinde kalmış, daha sonra bölgedeki Bizans valisi Theodore Gabras tarafından geri alınmıştı (Anna Komnena, 1996: 261). Karadeniz bölgesinin diğer kesimlerinde de durum farklı değildi. Ancak Malazgirt yenilgisinin şokunu anlatan Romalılar, aynı yüzyılın sonlarına doğru Karadeniz bölgesinin kıyı şeridini geri almaya başlamışlardı. Bu geri çekilme 1071'den sonraki ilk ilerlemenin askerî maksatlı olduğunu, sahildeki şartlarda yaşamanın mümkün olmadığını gören grupların fazla direnmeksizin yerlerini boşalttığı izlenimini vermektedir. Oysa diğer taraftaki durumda herhangi bir değişiklik olmamış, dağların güneyindeki mücadele olanca şiddetiyle devam etmiştir.

Doğu Karadeniz ve Canik Dağları'nın güneyindeki bu hat, Türklerin yerleşmesine müsait bir yerdi. Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türkler hızla Anadolu'ya yayılmakla birlikte sahil şeritlerine yerleşmek hususunda fazla istekli değillerdi. Zira konar-göçer hayat tarzını sürdüren Türkmenler hayvancılıkla geçinmekteydi ve kalabalık hayvan sürülerini otlatabilecekleri düzlüklere ihtiyaç duyuyorlardı. Oysa sahil kesimlerinde özellikle de Karadeniz şeridinde bu tür düzlükler bulmak imkânsızdı. Ancak sahilin hemen ardındaki dağların güneyinde aradıkları otlaklara rastlamışlardı. Aynı yerde yaylak-kışlak hayatını sürdürmeleri de mümkündü. Ayrıca yerleşecekleri yerin iklimine ve sıcaklığına büyük önem verirlerdi. Rutubetsiz, havadar yerlere yerleşmeye özen gösterirlerdi. Bir et ya da ciğer parçasını ağaca asarak bir ay civarında bekletirler ve bozulmadığı takdirde o yerin yaşamaya uygun olduğunu anırlardı. 10 ile 15 derece arasındaki sıcaklık en tercih edilen sıcaklıktı. Havalar ısınınca ya da soğuyunca yaylak ve kışlaklarına çekilirlerdi (Baykara, 2001: 61-66). Böyle olunca Vezirköprü-Havza-Ladik hattının da bulunduğu güzergâh Türkmenlere yurt olabilecek özelliklere fazlasıyla sahipti. Bu yüzden 1071'den hemen sonra Türklerin eline geçen bölge o tarihten günümüze başka bir topluluğun hâkimiyetine bırakılmamıştı. Bu açıdan bakıldığında bahsi geçen alana yerleşenler mecburî iskâna tâbi tutulmaksızın ve buraları bir başka unsura bırakmama kararlılığında olarak Canik dağlarının güneyini yurt tutmuştu. Zorunlu iskân politikası sebebiyle sahile yerleştirilen çeşitli boylar burayı nemli iklimi ve konar-göçerliğe uygun olmayan coğrafi yapısı sebebiyle

terk ederken güneydeki bu bölge Türkmenler arasında büyük itibara sahipti.

Malazgirt Savaşı'ndan kısa süre sonra Bayburt'tan Kastamonu'ya ulaşan hat Türkmenlerin eline geçmiş ve o tarihten sonra hep Türk siyasî teşekküllerinin elinde kalmıştır. Danişmendlilerle başlayan Türk hâkimiyetinin kuzey sınırı Havza-Kavak üzerinden Samsun şehrinin kapılarına kadar dayanmıştı. Bir Selçuklu kaynağına göre Danişmend Gazi Samsun'u fethetmek üzere savaşırken hayatını kaybetmişti (Müneccimbaşı, 2001: 147). Bu bilgiden anlaşılacağı üzere 1071'in hemen ertesinde Türkler Canik ve Doğu Karadeniz dağlarının ardını elde tutarken kuzeydeki limanları da kontrol altına almak için harekete geçmişti. Buradaki en mühim geçiş yollarından birisi Danişmendlilerin de kullandığı Havza üzerinden Samsun'a ulaşan hattı. İşte bu sebepten dolayı daha fetihlerin başlangıcından itibaren Vezirköprü-Havza-Ladik koridoru hayatî öneme sahip oldu.

Danişmendlilerden sonra bölgeye ikinci hâkim olan Türk unsuru Türkiye Selçuklularıdır. Danişmendliler İç Anadolu hattını tutmakla Türklerin Anadolu'nun batısına geçmesi bakımından çok önemli bir görevi başarıyla yerine getirmişlerdi. Karadeniz bölgesine yayılırken de hem Bizans'a karşı gaza ve cihad yapabilecekleri hem de kuzeyden denize çıkış olabilecek bir alan olarak kabul etmişlerdi. Selçuklular için durum biraz daha farklıydı. Anadolu'da birliği sağlama amacıyla olan Selçuklular bir yandan ülkedeki diğer siyasî teşekkülleri kendi hâkimiyeti etrafında birleştirmeye çalışırken öte yandan Akdeniz kıyısında ele geçirdikleri liman kentlerine Karadeniz kıyısındakileri de katarak Anadolu'nun kuzeyi ile güneyini birleştirmeye çalışıyorlardı. Kuzey limanları içerisinde buna en uygun liman Samsun'du ve bu kentin ele geçirilmesi, bahsi geçen güney-kuzey hattının ele geçirilmesi açısından Vezirköprü-Havza-Ladik koridorunun stratejik önemi daha da artıyordu. II. Kılıç Arslan zamanında Selçukluların sınırlarına dâhil olan bu bölge onun oğlu Rükneddin Süleymanşah (1197-1204) devrinde Samsun'un da ele geçirilmesiyle denizle birleşmiştir (Telliöğlü, 2004: 94-104). Ancak 1204'te Latinlerin İstanbul'u ele geçirmesiyle doğan karmaşadan Karadeniz bölgesi de büyük ölçüde etkilendi ve bölgenin sahil şeridinde, eski bir Bizans hanedanı olan Komnenoslar bağımsızlığını ilan etti. David Komnenos 1204'te Samsun şehrini zapt ettiğinde Sivas'tan gelip burada denize ulaşan ticaret yolunun güvenliği tehlike altına düşmüştü. Selçuklu hükümdarı I. Gıyaseddin Keyhusrev bu yolun güvenliğini sağlamak için harekete geçerek Samsun limanının yeniden Müslüman tüccarlara açılmasını sağlarken (İbnü'l Esîr, 1987: 197; Finlay, 1851: 373) aslında bahsi geçen güzergâha ne kadar önem verdiklerini de açıkça göstermekteydi. Böylelikle Komnenosların sahilden güneye doğru ilerlemesinin de önü kesilmiş oldu. Alâeddin Keykubâd döneminde Alanya'nın alınmasından sonra Anadolu'da kuzey-güney ticaret yolunun işler hale getirilmesiyle (Turan, 1993: 338) Samsun'un güneyindeki hattın önemini daha da artırmıştır. Selçuklu hükümdarının Trabzon'u ele geçirme teşebbüsünün başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Karadeniz'e çıkışta Samsun limanının ve onun

güneyindeki merkezlerin değeri çoğalmıştır.

1243 Köseadağ Savaşından sonra Türkiye’de Moğol tahakkümünün başlaması ülkedeki siyasî dengelerin yanı sıra sosyal ve kültürel düzeni de bozmuştu. Pek çok bölgede Türkmen isyanları çıkarken Moğolların önünden çekilen gruplar da batıya doğru harekete geçmişti. Bu karmaşa içerisinde Karadeniz bölgesinin doğusunda Komnenoslar güneye doğru yayılmak için Bayburt’u almaya çalışırken (Winfield, 1962: 169) Samsun’un güneyinde benzer girişimlere rastlanmadı. XIV. yüzyılın başlarına kadar sebebi çok açık biçimde belli olmayan bu sükûnetin sebebi anılan yıllarda somut örneklerle netleşmeye başladı. Samsun’un güneyindeki bölgeye Malazgirt Savaşı’ndan beri yerleşen Türklerin miktarı hakkında sayısal veri fazla yoktu. Gelişmelerin yakın tanığı bir Süryani tarihçisinin ifadesiyle (Chronique, 1906: 155) “dünyayı kapladığı” zannedilecek kadar kalabalık bir nüfusla Doğu Anadolu’ya giren Türklerin aynı yoğunlukla Samsun’un güneyine ulaştığı, bölgedeki ahalinin büyük bir hızla yerlerini boşaltmasından tahmin edilebilir. Bununla birlikte Vezirköprü-Havza-Ladik arasına yerleşen Türklerin sayısı ile ilgili ilk bilgileri elde etmek için XIV. yüzyıl başlarına kadar beklemek gerekecektir. Zira Osmanlı Devleti’nin çağdaşları olan Türk siyasî teşekkülleri, bölgedeki sosyal ve demografik yapının nasıl şekillendiği konusunda çok açık delil oldular. Türkiye Selçuklu hâkimiyetinin sona ermesinden sonra bölgede kurulan Türk beylikleri, esasında bahsi geçen hatta yerleşen Türk nüfusun ne kadar kalabalık olduğunu göstermesi açısından manidar bir örnektir.

Moğollardan sonra Ladik-Samsun arasını, son devrinde de Bafra’yı elde tutan Kubadoğulları, Türkiye Selçuklularının soyundan gelmektedir. 1318’de İlhanlıların valisi olarak görev yapan Altunbaş Bey, Samsun-Kavak-Ladik arasında bağımsızlığını ilan etmiştir. 1394’te Samsun’u da ele geçirerek bu önemli limanı kontrol etmişlerdir (Hüseyin Hüsameddin, 1927:23, 52, 130, 192-Dilcimen, 1940:45-46). Taşanoğulları ise 1334’ten itibaren Vezirköprü-Havza-Merzifon’a hâkimdi. Kubadoğlu Altunbaş’ın ölümünden sonra onun atabeyi Taşan Bey tarafından kurulmuştu. Kendisi Merzifon’da bulunurken kardeşi İdris Vezirköprü-Osmancık arasındaki Zeytun’u, diğer kardeşi Zekeriya ise Havza’yı idare etmekteydi (Hüseyin Hüsameddin, 1927: 8, 68-69, 192). Taşanoğullarının bin askerlik gücü olduğunu yazan muteber bir kaynak sayesinde (Esterâbadî, 1990: 411) Vezirköprü-Havza arasında yaklaşık beş bin Türkmen yaşadığı tahmin edilebilir. Samsun’u ele geçirecek güce ulaşmaları sebebiyle Kubadoğullarının nüfusunun da benzer bir sayıya yakın olduğunu söylemek yanlış olmaz. Böylece bölgeyi yurt tutan Türklerin demografik yapısıyla ilgili ilk değerlendirmeyi de yapmak mümkün olur.

1419’da Samsun’a sefere çıkarak yüksek hâkimiyetini tanımış olmasına rağmen Kubadoğlu beyliğine son veren (Solak-zâde, 1989: 179) Çelebi Mehmed, böylece Karadeniz sahilindeki en önemli limanını da elde etmiş oluyordu. Bu hassasiyet sadece Çelebi Mehmed’le sınırlı değildir. Ondan sonra gelen hükümdarların icraatlarından anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti

Samsun ve güneyindeki hattın stratejik önemini anlamış gözükmektedir. Nitekim 1430'da Yörgüç Paşa'yı göndererek müttefiki olan Haydar Bey'in elindeki Vezirköprü'yü aldırarak (Âşıkpaşaoğlu, 1992: 94) II. Murad, yörenin bir müttefik elinde kalmasına bile rıza göstermeyeceklerini açıkça belli etmiş, bu bölgenin Osmanlıların Karadeniz'e açılması için ne derecede öneme sahip olduğunu ortaya koymuştur. Aynı durum Osmanlı yanlısı olduğu bilinen Taceddinoğulları için de geçerli olacak ve Niksar'dan kuzeyde Terme-Ünye arasına hâkim olan bu beylik 1428'de Yörgüç Paşa tarafından ortadan kaldırılacaktır (Neşrî, 1987: 601-602). Yine Osmanlıların müttefiki olan Bafra beyleri de 1419-1420'de ortadan kaldırılarak (Öz, 1999: 19-20) Samsun havzasındaki birlik sağlanmıştır. Bu beyliklerin Türk ve Türkiye tarihinde kıymeti yeterince anlaşılamamış ve anlatılamamış olsa da Karadeniz bölgesi açısından büyük önem taşıdığı tartışmasızdır. Osmanlı Devleti'nin gölgesinde kaldığı için kaynakların yeterince itibar göstermediği, tarihçilerin de hak ettiği önemi vermediği bu beylikler Karadeniz bölgesinin Türk yurdu olarak kalması için çok büyük bir vazifeyi yerine getirmiş, Moğol hâkimiyetinin zayıfladığı yıllardan Osmanlılara teslim edildiği devre kadar yerleştikleri yerlerin başka güçlerin eline geçmemesini sağlamışlardır. Onların gücü sayesinde ne Komnenoslar ne de Bizans Samsun ve çevresini almak için girişimde bulunamamıştır.

Osmanlı hâkimiyeti sırasında Vezirköprü-Havza-Ladik hattının önemi zaman içerisinde azalmaya başlamıştır. Bunun birinci sebebi Osmanlıların Karadeniz sahilinde ve dağlık bölgenin ardında siyasî birliği sağlayan ilk devlet olmasıdır. 1461'de Trabzon'un fethedilerek bölgedeki Komnenos hâkimiyetine son verilmesi (Tursun Bey, 1977: 109-110-Mihailović, 1975: 118-119), ardından da onların müttefiklerini itaat altına alarak (Solak-zâde, 1989: 353-354) Osmanlıların Karadeniz havzasındaki gelişmeleri yönlendirici güç haline gelmesi neticesinde Samsun limanına yönelik güvenlik tehdidi algılaması değişmiştir. Güneyden Samsun limanını tehdit edebilecek bir unsur kalmadığı gibi sahilden Havza'yı aşarak İç Anadolu'ya yönelebilecek bir düşman da yoktur.

Vezirköprü-Havza-Ladik hattının stratejik önemi azalmakla birlikte yörenin demografik yapısının büyük ölçüde aynı kalması dikkat çekicidir. Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte bütün Karadeniz sahil şehirlerinde olduğu gibi Samsun şehrinde de Rum/Ortodoks nüfus artmıştı. 1071-1453 arasında Türk ilerlemesi karşısında henüz Bizans hâkimiyetinde olan sahaya çekilen Rumlar, Samsun ticarî açıdan gelişince Orta Anadolu'dan bu bölgeye gelmişti. Ermeniler de benzer sebeplerle şehre göç etmişti (İpek, 2006: 107-121). Ancak aynı grubun güneydeki bu üç merkeze fazla itibar etmediği görülmektedir. Bunun bölgenin güvenliğine yönelik bir devlet politikası olduğuna dair kaynaklara herhangi bir iz düşmemiştir. Osmanlı hâkimiyetinde ortaya çıkan sükûnetten faydalanarak ticaret yapmak için harekete geçse Rumlar, eski yerlerine ya da ticarî hayatın canlı olduğu şehirlere rağbet gösterirken, esas itibarıyla hayvancılıkla

geçinilebilecek merkezlerden uzak durmuşlardı. Haliyle Vezirköprü, Havza ya da Ladik'e yerleşmek için çok önemli bir sebepleri yoktu. Bu durum XIX. yüzyıl sonlarına ait Osmanlı nüfus kayıtlarına da açıkça yansımaktadır.

XIX. yüzyılın sonlarına ait nüfus kayıtlarına bakıldığında Vezirköprü, Havza ve Ladik'te yaşayan Hıristiyan halk toplam nüfusun yedide biri kadardı. Ladik ve Havza'da Rum/Ortodoks nüfus genelin altıda biri iken Vezirköprü'de ancak onda biriydi. Buna karşın Vezirköprü'deki Ermenilerin sayısı diğer iki kazanın neredeyse dört katına ulaşmaktaydı.⁴ Bu merkezlerdeki Hıristiyanların hangi dönemden beri buralarda olduğunun izini sürmek pek kolay değildir. Zira sayısal anlamda bölgedeki nüfus hareketliliğini Osmanlıların son devrine kadar takip etmek mümkün değildir. Ancak Rum ve Ermenilerin Vezirköprü, Havza ve Ladik'e yerleşmesinin Osmanlı hakimiyeti sırasında olması kuvvetle muhtemeldir. XI. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan yoğun Türk baskısından buralardaki Hıristiyan ahalinin yerlerini terk etme ihtimali çok yüksektir. Haliyle XIX. yüzyılın sonlarındaki bu Hıristiyan topluluğun bölgenin kadim Hıristiyanları olma ihtimali oldukça düşüktür. Bu durumda Osmanlı hâkimiyetinde yöreye gelen Rumların bu kentlerdeki ticaret erbabı olduğu, Ermenilerin de zanaatkâr zümresini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu unsurların yörenin kültür dokusundaki yeri nüfusa paralel değildi. Bölgedeki yer isimleri içerisinde başta Oğuz boylarından kalanlar olmak üzere günümüze kadar devam eden yerleşim yeri adları bu kültürel kimliğin canlı tanığıdır. Her üç merkezin yerleşim şekli özellikleri, mimarî tarzı, caddelerinin kültür dokusu, halkının sosyal yapısı aslında yaşanan kültürün tarihî derinliğini ortaya çıkaracak niteliktedir.

XX. yüzyıl başlarında Karadeniz bölgesine gelen batılı araştırmacılar, Samsun sahili için Vezirköprü-Havza-Ladik hattının büyük stratejik önemi olduğunu çok açık bir biçimde vurgulamaktaydı (Anderson, 1903: 86). Osmanlı Devleti'nin o zamanki şartları yörenin güvenlik hassasiyetlerini yeniden değiştirmişti. Bahsi geçen yerlerde olmasa da hemen güneyindeki Merzifon'da Amerikan koleji açılması, jeopolitik açıdan önemli bir hamledir ve bu okulun bölgedeki ayrılıkçı faaliyetlerdeki rolü hesaba katılırsa ne derecede isabetli bir tercih yapıldığı da anlaşılır. Bu okuldan yönlendirilen ayrılıkçı faaliyetler kısa sürede Samsun ve çevresinde etkisini göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin gerileme ve yıkılış dönemlerinden bölgeye damgasını vuran değişimler Vezirköprü-Havza-Ladik koridorunda da etkili olmuştur ve anılan yörenin yeniden önem kazanmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlı hâkimiyeti sırasında bu hattaki Türk varlığına yönelik en büyük tehdit, Pontus isyanıdır.

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Osmanlı vatandaşı Rumları etkisi altına alan ayrılıkçı hareket Karadeniz bölgesindeki Rum/Ortodoks ahalinin bir kısmına da tesir etmiştir. Samsun'da ilk çatışmalar Bafra'da başlamış olmasına rağmen Pontus çetecilerinin Havza'yı aşarak oluşturacakları Pontus koridoruyla Ankara'ya ulaşma çabası içine girmeleri isyanın boyutunu değiştirmiş ve bu ayaklanma, Rumların bağımsızlık talebi

olmaktan çıkıp işgalci Yunan ordusuyla birlikte TBMM Hükümeti'ni ortadan kaldırmaya yönelmiştir. Çeteciler Vezirköprü, Havza ve Ladik'te büyük katliamlar yapsa da (Pontus Meselesi, 1995: 280-302, 313-317, 354-367) bahse konu hattı aşım Ankara'ya doğru ilerleyememiştir. Böylece Vezirköprü-Havza-Ladik hattında TBMM Hükümeti'nin ve Millî Mücadele'nin varlığına kast eden bir girişiminin önü kesilmiş, bir dönemi kapatıp yeni bir devri başlatacak olaylarda hayati öneme sahip bir savunma örneği gösterilerek Pontus çetecileri sahille sınırlı tutulmuştur.

Sonuçta, Karadeniz sahil şeridi ile Canik ve Doğu Karadeniz sıra dağlarının tamamına hakim olmak isteyen her devlet ve topluluğun elde tutmak istediği yerlerin başında, Vezirköprü-Havza-Ladik hattının geldiği anlaşılmaktadır. Orta Karadeniz'den İç Anadolu'ya uzanan güzergâhta ilk devletlerden günümüze kontrolü elinde bulundurmak isteyen her siyasî teşekkül bu hattı kontrol etmek istemiştir. Ancak devlet ve toplulukların ilgi sahasının boyutu bu hatta değer verme ölçüsüdür. Karadeniz sahilindeki ticaret merkezlerine konuşlanmak isteyen Cenevizliler ya da Venediklilerin Samsun'un ardındaki sahayla pek ilgilenmesi tabiiydi. Ancak hem sahili ve hem de iç kesimini hâkimiyetinde birleştirmeye çalışan, aksi durumda ise güvenliğini temin etme derdi olan her devlet ya da topluluk Vezirköprü-Havza-Ladik hattını elde tutma konusunda büyük hassasiyet göstermekteydi. Mihridates hanedanı devrinde Amasya'ya bağlanan yol üzerinde bulunması sebebiyle Ladik kıymet kazanmaya başlarken, Romalılar devrinde İstanbul'dan Fırat boylarına giden hatta önemli kilit noktalarından birisi haline gelen Vezirköprü'nün stratejik değeri büyük ölçüde artmıştı. Aynı dönemde Havza da Amisos kolonisinden Amasya'ya giden yolda bulunması yüzünden önem kazanmıştı.

Türkler, Malazgirt Savaşı'ndan sonra geniş kitleler halinde Anadolu'ya gelirken bu ülkenin siyasî yapısının yanında sosyal ve kültürel yapısını da temelinden değiştirdi. Bu değişim Karadeniz bölgesini de derinden etkiledi. Türkmenlerin konar-göçer hayat tarzına uymaması sebebiyle boşalttığı sahildeki Bizans hâkimiyeti yeniden tesis edilirken Roma vatandaşları da kısa sürede yerlerine dönmüştü. Canik ve Doğu Karadeniz dağlarının güneyine yerleşen Türkmenler sebebiyle buradaki Hıristiyan ahali büyük ölçüde yerlerini terk ederek muhtemelen sahilde toplanırken, 1071'den itibaren bu bölge genelde Türk siyasî teşekküllerinin elinde kaldı. Türk devlet ve beylikleri, sahildeki Hıristiyan unsurların güneye geçişini önlemek için belirli mevkilere özellikle önem verirken Samsun'un ardında bu değere sahip en mühim yer, Vezirköprü-Havza-Ladik hattıydı.

Danışmendlilerden Osmanlılara kadar bölgeye hâkim olan Türk siyasî teşekkülleri arasında Moğollardan sonra ortaya çıkan üç bağımsız beylik, Türklerin yöredeki yoğunluğunu göstermesi açısından kıymetlidir. Osmanlılara kadar hiçbir Türk devlet ya da beyliği Karadeniz bölgesinin sahil ve dağların ardındaki kesimini aynı bayrak altında birleştiremediği için Vezirköprü-Havza-Ladik hattına büyük önem vermekteydi. Osmanlı Devleti bu amaca ulaşım

Karadeniz havzasının en büyük gücü haline gelirken ne İç Anadolu'dan Samsun limanını ne de denizden iç bölgeyi tehdit edebilecek bir rakip bırakmıştı. Bu sebeple Vezirköprü-Havza-Ladik hattı da gözden düştü. Pontus isyanı sırasında ayrılıkçı Rumlar Havza üzerinden bir koridor açarak Ankara'ya ilerlemeye çalışsa da bahsi geçen yerlerdeki halkın yoğun çabası bu girişimin önünü kesti.

Kaynakça

- Akropolites, Georgios (2008). *Vekayinâme* (Çev. B. Umar), İstanbul.
- Anderson, J. G. C. (1900). "Pontica", *The Journal of Hellenic Studies*, 20, 151-158.
- , (1903). *Studia Pontica, I, A Journey of Exploration in Pontus*, Bruxelles.
- Anna Kommena (1996). *Alexiad* (Çev. B. Umar), İstanbul.
- Âşıkpaşaoğlu (1992). *Âşıkpaşaoğlu Tarihi* (Yay. Atsız), İstanbul.
- Atasoy, Sümer (1997). *Amisos Karadeniz Kıyısında Antik Bir Kent*, Samsun.
- Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî (1990). *Bezme u Rezm* (Çev. M. Öztürk), Ankara.
- Balard, Michel (1989). *La Mer Noire et la Romanie Génoise XIII.-XV. Siècles*, London.
- Baykara, Tuncer (2001). *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Ankara.
- Blanchard, R. F. Grenard (1929). *Géographie Universale, VIII*, Paris.
- Boardman, John (1962-1963). "Greek Archaeology on the Shores of the Black Sea", *Archaeological Reports*, 9, 34-51.
- Bratianu, G. I. (1929). *Recherches sur le Commerce Génois dans la Mer Noire au XIII Siècle*, Paris.
- Bryer Anthony, David Winfield (1985). *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos, I*, Washington.
- Chronique (1906). *Chronique de Michel le Syrien, III/II* (Çev. J. B. Chabot), Paris.
- Czichon, Rainer Maria, Jörg Klinger (2010). "Nerik Zalpa", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 18, 58-66.
- Dilcimen, Kâzım (1940.) *Canik Beyleri*, Samsun.
- Drews, Robert (1976). "The Earliest Greek Settlements on the Black Sea", *The Journal of Hellenic Studies*, 98, 18-31.
- Finlay, George (1851). *The History of Greece and of the Empire of Trebizond*, London.
- Hüseyin Hüsameddin (1927.) *Amasya Tarihi, III*, İstanbul.
- Ioannes Kinnamos (2001). *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı*, (Çev. I. Demirkent), Ankara.
- İbnü'l Esîr (1987). *El-Kâmil fi't-Tarih, XII* (Çev. A. Ağırakça-A. Özaydın), İstanbul.
- İpek, Nedim (2006.) "Orta ve Doğu Karadeniz Limanlarındaki Ticarî Faaliyetlerin Kent Nüfusuna Etkisi (1838-1900)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 1, 107-121.
- Karpat, Kemal H. (2003.) *Osmanlı Nüfusu 1830-1914* (Çev. B. Tırnakçı), İstanbul.
- Karpov, Sergeï Pavlovich (1986). *L'impero di Trebisonda Venezia, Genova e Roma 1204-1461: Rapporti Politici, Diplomatici e Commerciali* (Yay. E. Zambelli), Roma.
- Khoniates, Niketas (1995). *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)* (Çev. F. Işıltan), Ankara.
- Koromila, Marianna (1991). *The Greeks in the Black Sea*, Athens.
- Ksenophon (1984). *Anabasis* (Çev. T. Gökçöl), İstanbul.
- Maksimova, M. I. (1951). "Hitties in the Black Sea Region", *Journal of Near Eastern Studies*, 10/2, 74-81.
- McGing, B. C. (1986). *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator, King of Pontus*, Leiden.
- Memiş, Ekrem (1990). "MÖ. 2. Binyılda Hitit-Gaşa Münasebetleri", *İkinci Tarih Boyunca*

- Karadeniz Kongresi Bildirileri (Samsun 1-3 Haziran 1988) Bildirileri*, 103-110.
- Mévil, Sainte-Marie (1856). *La Mer Noire au Moyen Age Caffa et les Colonies Génoises de la Crimée*, Paris.
- Mihailović, Konstantin (1975). *Memoirs of a Janissary* (Çev. B. Stolz), Ann Arbor.
- Munro, J. Arthur R. (1901). "Roads in Pontus, Royal and Roman", *The Journal of Hellenic Studies*, 21, 52-66.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah (2001). *Câmiu'd-Düvel, II* (Çev. A. Öngül), İzmir.
- Neşri, Mehmet (1987). *Kitâb-ı Cihan-Nüma, II* (Çev. F. R. Unat-M. A. Köymen), Ankara.
- Öz, Mehmet (1999). *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara.
- Pontus Meselesi (1995). *Pontus Meselesi* (Çev. Y. Kurt), Ankara.
- Primaudaie, F. Elie de la (1848). *Études sur le Commerce au Moyen Age Histoire du Commerce de la Mer Noire et des Colonies Génoises de la Krimée*, Paris.
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (Çev. M. Pektaş), İstanbul.
- Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi (1989). *Solak-zâde Tarihi, I* (Çev. V. Çabuk), Ankara.
- Strabon (1969). *Coğrafya (Geographika) Kitap XII Bölüm I-II-III* (Çev. A. Pekman), İstanbul.
- Tarhan, M. Taner (1984). "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", *Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü I. Araştırma Sonuçları Toplantısı (İstanbul 23-26 Mayıs 1983)*, Ankara, 109-120.
- Telliöğlü, İbrahim (2004). *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon.
- Turan, Osman (1993). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul.
- Tursun Bey (1977). *Târih-i Ebü'l-Feth* (Yay. M. Tulum), İstanbul.
- Vryonis, Speros (1971). *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, London.
- Winfield, David (1962). "A Note on the South-Eastern Borders of The Empire of Trebizond in the Thirteenth Century", *Anatolian Studies*, XII, 163-172.
- Yinanç, Mükrimin Halil (1944). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul.
- Zonaras, Ioannes (2008). *Tarihlerin Özeti* (Çev. B. Umar), İstanbul.

¹ Bölgedeki yolların Romalılar devrinde kullanımı için ayrıca bkz. J. Arthur R. Munro, "Roads in Pontus, Royal and Roman", *The Journal of Hellenic Studies*, 21 (1901), s. 52-66.

² Rainer Maria Czichon başkanlığında Vezirköprü Oymaağaç (Nerik) köyündeki arkeolojik çalışmaların 2006-2009 arasındaki değerlendirme raporları için bkz. www.nerik.de. Hititlerin Karadeniz bölgesiyle münasebetleri hakkında ayrıca bkz. M. I. Maksimova, "Hitties in the Black Sea Region", *Journal of Near Eastern Studies*, 10/2 (Nisan 1951), s. 74-81.

³ Bir Bizans tarihçisi, İmparatorun bu başarısızlığını kışın gelmesine bağlayarak uğranılan hezimete bahane arar gibidir. Kinnamos'a bakılırsa imparator kenti kuşattığında kış mevsiminin gün dönümü yani 22 Aralık gelmişti. Türklerin şehri şiddetle savunması ve olağanüstü kış şartlarının askerleri zor durumda bırakması sebebiyle imparator şehirden ayrılmıştı. İoannes'in veliahdı Manuel çatışmalar sırasında bütün adamlarını kaybetme pahasına Türklere saldırıp orduya cesaret vermeye çalışsa da bu hiçbir fayda getirmede ve Romalılar geri çekilmek zorunda kaldı. Bkz. *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı* (nşr. I. Demirkent), Ankara 2001, s. 18 vd.

⁴ 1881-1882/1893 Osmanlı Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Vezirköprü'de 13284 kadın 16142 erkek Müslüman ile birlikte 928 kadın 932 erkek Rum/Ortodoks, 487 kadın 507 erkek Ermeni, 119 kadın 95 erkek Protestan yaşamaktaydı. Aynı sayımda Havza'da 6723 kadın

6907 erkek Müslüman ile birlikte 1863 kadın 1766 erkek Rum/Ortodoks, 39 kadın 55 erkek Ermeni vardı. Ladik'te ise 5477 kadın 5789 erkek Müslüman, 1000 kadın 932 erkek Rum/Ortodoks, 85 kadın 94 erkek Ermeni yaşamaktaydı. Bkz. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914* (nşr. B Tırnakçı), İstanbul 2003, s. 176.